

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНИ В ПІДГОТОВЦІ ДИПЛОМАТИЧНИХ КАДРІВ: ДІАЛОГ З ІСТОРІЄЮ. 1918 – 1922 рр.

ГАЙДУКОВ Л.Ф.,
доктор історичних наук, професор

**Інститут міжнародних відносин
Київського університету
імені Тараса Шевченка**

Проблема підготовки дипломатичних кадрів в Україні останнім часом, насамперед, в роки її державної незалежності, привертає все більшу увагу з боку науковців, практичних працівників, громадськості. Вона знаходиться у полі зору високих державних структур. На її важливість звертає увагу Президент України Л.Д.Кучма. Проблема кадрів посідає одне з центральних місць у діяльності Верховної Ради, Міністерства закордонних справ України. Значну увагу цим питанням приділяють часописи «Політика і час», «Розбудова держави», «Віче», інші видання. І все ж, з огляду на останнє, маємо визнати, що зроблені тільки перші кроки в дослідженні цієї теми. Не повною мірою, на наш погляд, досліджується зокрема досвід підготовки дипломатичних кадрів у попередні періоди нашої історії, зокрема в 1918 – 1922 рр. Саме в цей час, як свідчать архівні документи, виникли перші навчальні заклади відповідного типу, були зроблені перші кроки в підготовці дипломатичних кадрів. Це, зокрема, означає, що факультет міжнародних відносин, відкритий в Київському університеті ім. Тараса Шевченка у 1944 р., не створив прецедент підготовки дипломатичних кадрів, як на цьому інколи наполягають, а підтримав і вже на іншому рівні і за інших умов продовжив українську традицію у цій сфері. Конкретно, мова йде, зокрема, про 1918 р., коли у Києві почали працювати «Консульські курси» і Близькосхідний інститут. Про згадані курси написав у 1923 р. А.М.Синявський¹. Починаючи ж з 1924 р., тема підготовки дипломатичних кадрів в Україні, мабуть, з міркувань політико-ідеологічного характеру, практично перестала розроблятися. «Табу» з неї було знято лише у наш час. Одним з перших серед українських дослідників, які звернулися до теми підготовки дипломатичних кадрів, як складової процесу створення української зовнішньополітичної служби періоду визвольних змагань був

Д.Веденєєв. Коротка згадка про підготовку консульських працівників з посиланням на відому вже читачеві працю А.М.Синявського міститься в статті Л.Матвєєвої². Сюжет про відкриття і роботу Київського вищого технікуму зовнішніх зносин є в книзі «Київський університет», яка в 1994 р. вийшла за загальною редакцією ректора Київського університету імені Тараса Шевченка, академіка НАН України В.В.Скопенка³. Завдяки цим роботам ми вже чимало знаємо про витоки та традиції підготовки кадрів для української дипломатії у 1918 - 1922 рр. Однак, спеціальних публікацій з цих питань практично немає. Вони, як правило, розглядаються у зв'язку з іншими, більш загальними проблемами. Необхідність повернення до цієї теми пов'язана *по-перше*, з необхідністю уточнення деяких положень і висновків, які містяться в працях попередників. *По-друге*, в тому, щоб ознайомити читача з деякими новими фактами, що стосуються цієї проблематики і які, на наш погляд, дають змогу певною мірою по-новому подивитися на проблему традицій України у сфері підготовки дипломатичних кадрів.

Вище говорилося, що одним з перших навчальних закладів, які започаткували підготовку дипломатичних кадрів в Україні стали «Консульські курси» при Українському Товаристві Економістів⁴. Підстав для дискусій щодо цього, коли, звісно, не забувати, що майже одночасно з ними у Києві відкрився Близькосхідний інститут, практично немає. Інша справа – встановлення точної дати початку її роботи. А.М.Синявський, наприклад, вважає, що вони почали свою роботу наприкінці 1917 р. Л.Матвєєва, здається, приєднується до цієї точки зору⁵. Д.Веденєєв називає 20 квітня 1918 р.⁶. Дослідження архівних документів, проведене автором цього повідомлення, дає підстави для того, щоб погодитися саме з останньою точкою зору⁷. Встановлення точної дати розгортання роботи «Консульських курсів» важливе не тільки, так би мовити, в суто формально-хронологічному плані. Точна відповідь на питання про початок роботи навчального закладу дає змогу для висновку про те, що згадані курси розпочали свою роботу завдяки ініціативі та державній підтримці саме Уряду Держави гетьмана П.Ско-ропадського, а не якогось іншого уряду.

Важливим, мабуть, є ще один факт, пов'язаний з ідеєю розгортання роботи «Консульських курсів». Йдеться про те, що її виникнення пов'язане з Київським університетом св. Володимира, з його провідними вченими. Ці курси були, як вже зазначалося, організовані при Українському Товаристві Економістів, а ідея створення УТЕ належала проф. М.Туган-Барановському, який працював на посаді професора правничого факультету. З роботою «Консульських курсів» безпосередньо пов'язане ім'я і ще одного університетського професора – професора міжнародного права О.Ейхельмана. Саме він, як відомо, був головою іспитової комісії «Консульських курсів», створеної при МЗС Української Держави 8 червня 1918 р.

Ще одним важливим кроком на шляху створення системи підготовки кадрів для українського зовнішньополітичного відомства стало відкриття у тому ж 1918 р.

за активної участі академіка А.Ю.Кримського Близькосхідного інституту. Як відзначається в книзі К.І.Гурницького «А.Ю.Кримський як історію», відомий вчений тут очолив кафедру східної історії⁸. В інституті був створений консульський факультет, головним чином на якому і навчалися майбутні дипломати, консульські працівники. Програма інституту передбачала вивчення історії, дипломатії, зовнішньої політики держав балканського півострова, Туреччини, країн Арабського Сходу.

З приходом більшовицької влади Близькосхідний інститут був ліквідований. На його місці у 1920 р. виник інститут зовнішніх зносин (ІЗЗ)⁹. Тут працювало два факультети: консульський і зовнішньоторговельний. Вони в свою чергу поділялися на окремі навчальні цикли: англосаксонський, східний, германський, слов'янський. Були створені також 4 дослідні кафедри: міжнародних відносин та права, світового господарства, організації товарообігу та економіки торгівлі, тарифної політики. Східний цикл охоплював такі країни, як Болгарія, Сербія, Румунія, Чорногорія, Греція, Туреччина, держави регіону Малої Азії. Германський цикл охоплював Німеччину, Австрію, Нідерланди, скандинавські країни, Угорщину. Говорячи про структуру цього навчального закладу, слід сказати, що вона була специфічною. Це, мабуть, було пов'язане з своєрідністю його контингенту, зокрема, першого набору. Без іспитів в Інститут були зараховані студенти бувшого Близькосхідного інституту, а також деяких інших вузів Києва, зокрема, юридичного факультету Інституту народного господарства. Студентами Інституту зовнішніх зносин стала й група тих абітурієнтів, які вже мали вищу освіту. Не виключено, що серед них були і слухачі бувших «Консульських курсів». Інша частина студентів інституту - це, головним чином, робітничі і селянська молодь. З певною мірою умовності можна говорити, що з врахуванням зазначеного формувалася і відбір студентів, одна частина яких мала отримати фах вищої кваліфікації (консул, експерт), інша - фах більш низької кваліфікації (торгові агенти, статистики, митні працівники). Практично всі студенти незалежно від майбутнього фаху, вивчали такі предмети, як історія комуністичної партії, економічна географія, історія окремих країн та регіонів, етнографія, кредит і банки, мусульманське право, зовнішня торгівля Росії, організація закладів і установ Міністерства закордонних справ, культура та мистецтво окремих країн та регіонів тощо. В Інституті вивчалися такі іноземні мови: англійська, німецька, італійська, арабська, турецька, новогрецька, болгарська, сербська, румунська, французька, шведська. При цьому, як правило, іноземні мови викладались тут носіями цих мов. Так, наприклад, арабську, турецьку мови читав відомий вчений, історик та лінгвіст Т.Кезма, італійську - А.Бертолуччі, німецьку - Р.Вольтнер, румунську - Н.Гроссу, сербську - Н.Стоянович, французьку - М.Карт'є тощо¹⁰.

Невдовзі, однак, після створення ІЗЗ почався майже безперервний процес його реорганізації, який завершився перетворенням його на Київський Вищий технікум зовнішніх зносин. На цьому «реорганізатори» не зупинилися: почався кадровий погром. Були звільнені: бувший ректор Інституту проф. І.Л.Бабат з формулюванням

Як
ий
кий
ькі
тій,
ого

ий.
два

ися
ий.

ого
ки.

рія,
вав

про
Це,

ру.
ту,

уту
тих

сачі
ним

ті,
ких

кої
ни

ної
ит і

нов
нів

ька,
ька,

тов.
віст

ссу,
ого

кум
вий

ням

«за відсутність педагогічних навичок», проф. П.Л.Кованько і проф. Б.Л.Лічков «за явно контрреволюційні переконання», проф. Н.Гроссу «за приналежність до духовенства», проф. А.А.Жилін, проф. В.Р.Петров, проф. П.Р.Сльозкін «за негативне ставлення до радянської політики» та ін. Так нова влада «розв'язала» кадрову проблему, «оздоровила» колектив цього навчального закладу. Однак, навіть і після цього апетити «реорганізаторів» не були задоволені. Велася цілеспрямована, добре відрежисована політика, спрямована на те, щоб Україна, тоді ще «незалежна УСРР», не мала свого власного навчального закладу з підготовки національних кадрів у сфері дипломатії.

У грудні 1922 р. відбулися загальні збори студентів технікуму. У прийнятій заяві вони, зокрема, нагадали, що Голова РНК УСРР Х.Г.Раковський підтримав технікум в найбільш складні 1920-1921 рр., що технікум встиг позитивно зарекомендувати себе як навчальний заклад¹¹. Своє ставлення до його перетворення у звичайний торговельний технікум 9 грудня 1922 р. висловило Міністерство закордонних справ УСРР. У документі, підписаному одним з працівників МЗС говорилося, що збереження ТЗЗ як спеціального навчального закладу є вкрай бажаним. Читаючи цей документ, не покидає враження що він був і запізнлим, і формальним. Виникає, принаймні, два питання. По-перше, чому він був підписаний не міністром, чи хоча б його заступником, а одним з керівників відділу. По-друге, чому документ, у якому йшлося про долю єдиного тоді в УСРР навчального закладу такого типу, в існуванні якого МЗС був найбільш зацікавлений, адресувався Головопрофосвіті? Важко повірити в те, що Голова РНК УСРР, а одночасно керівник зовнішньополітичного відомства, нарешті, один з найавторитетніших лідерів української комуністичної партії, був настільки наївним, що не здогадувався, яка ж організація і який же орган був насправді і «керівним» і «направляючим» за більшовицького режиму? Все це, мабуть, Х.Г.Раковський знав. Розумів він і те, що «незалежній» УСРР приходить кінець, що всі питання, в тому числі і питання підготовки дипломатичних кадрів чи її заборони в майбутніх республіках Союзу РСР, будуть розв'язуватися лише в Москві і в інтересах Москви.

Вже 11 липня 1923 р. керівництво технікуму звергається до Головопрофосвіти з проханням виготовити печатку нового зразка: «Київський технікум зовнішньої та внутрішньої торгівлі». На телеграмі з агітпропу ЦК до Наркомпросу від 15 грудня 1923 р. читаємо: Київський технікум зовнішніх зносин був ліквідований влітку 1923 р.¹² З точки зору засвоєння деяких уроків, є сенс, мабуть, повернутися до питання про причини його закриття. Відповідь на це питання слід, мабуть, шукати в контексті процесів фактичного та юридичного обмеження повноважень України в цілому, і в галузі зовнішньої політики і дипломатії, зокрема. Нагадаємо читачеві, що 18 жовтня 1922 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про згортання апарату Наркомату закордонних справ», повноваження якого невдовзі мали бути «добровільно» передані союзному центру. Остаточо український НКЗС був ліквідований у вересні 1923 р. Більш докладно про ці події йдеться в публікаціях

С.В.Кульчицького та в книзі Д.В.Табачника «Україна на шляху у світ». Тут, зокрема, йдеться про те, що у 1922 р. економіко-правничий відділ МЗС виступив з пропозицією створити при МЗС свого роду інститут стажистів для набуття майбутніми консульськими працівниками відповідних теоретичних та практичних знань та навичок. Керівництво відділу виходило з романтичної надії про те, що поле консульської діяльності українських представників за кордоном має розширятися. У відповідь на це було сказано, що *з міркувань політичного характеру, зокрема, у зв'язку з постановою 3-ї сесії ВУЦВК про форми державного устрою, створення такого інституту є несвоєчасним*¹³. Тут, як з точки зору хронології, так і з точки зору геростратівських «міркувань політичного характеру», а головне їх наслідків, є чимало спільного і в долі тогочасного українського МЗС, і долі інституту (технікуму) зовнішніх зносин, і в долі ідеї створення інституту стажистів.

Насамкінець, ще про один, можливо, недостатньо відомий не тільки для широкого кола читачів, але й для фахівців у сфері зовнішньої політики та дипломатії документ, з яким автору цих рядків вдалося ознайомитися в Центральному державному архіві України. Йдеться, зокрема, про те, що 8 квітня 1926 р. відбулося засідання РНК України, де обговорювалося питання «Про відкриття у Харківському Інституті народного господарства факультету зовнішніх зносин»¹⁴. В цьому документі наголошувалося, що зважаючи на відсутність в Україні вищої школи в сфері зовнішніх зносин, вважати за необхідне відкрити при ХІНГ факультет зовнішніх зносин. У постанові РНК з цього питання було записано: доручити Наркомату освіти України у 1926/1927 навчальному році відкрити в ХІНГ такий факультет. Цікавою, на наш погляд, була аргументація авторів цього документу. Тут говорилося, зокрема, про вищі навчальні заклади такого профілю, які існували у Російській Федерації, не можуть задовольнити згаданої потреби, бо студенти-українці, що навчаються там, дістають освіту в масштабі загальносоюзної зовнішньої політики і з спеціальними інтересами України не знайомі¹⁵. Говорилося і про те, що відкриття згаданого факультету було одним з варіантів виходу з цієї ситуації. Про те, як події розвивалися надалі, яка доля спіткала цю ще одну романтичну ідею – ідею створення на базі ХІНГу факультету міжнародних відносин, можна буде сказати після опрацювання усіх документів, що стосуються цього питання.

Таким чином, не дивлячись на проблеми і труднощі, які супроводжували розбудову української системи підготовки дипломатичних кадрів у новітній період, насамперед, в добу українських визвольних змагань, ми маємо всі підстави говорити про те, що саме в цей час і саме за цієї влади в Україні були створені і функціонували перші навчальні заклади, які готували національні кадри у сфері дипломатичної та консульської служби. Такі засади та принципи їх створення й діяльності, як відданість майбутнього дипломата ідеї незалежної Української Держави, рівень фахово-професійної підготовки – все це, як нам здається, було і залишається важливим здобутком української держави, української дипломатичної

служби. Тут є чимало такого, що, мабуть, не втратило свого значення і у наш час. Разом з тим, слід підкреслити, що досвід і традиції підготовки дипломатичних кадрів не вичерпується періодом українських визвольних змагань. Історія, як відомо, продовжується, хоча після встановлення більшовицько-радянської влади в Україні, це вже була децю інша історія, і то, мабуть, окрема тема і окрема розмова.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Цит. за: Матвєєва Л. М.І. Туган-Барановський “Моє коріння в Україні” //Віче. - 1996. - №8. - С. 124.
- ² Див.: там само. С.123-124.
- ³ Див.: Київський університет. - К., 1994. - С. 131.
- ⁴ Див.: Матвєєва Л. Згадана праця. Там само.
- ⁵ Див.: там само.
- ⁶ Див.: Веденєєв Д. З досвіду побудови дипломатичної служби України //Розбудова держави. - 1993. - №3. - С.33.
- ⁷ Див.: Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО). - Фонд 37667. - Оп. 1. - Спр. 53 - Арк. 22.
- ⁸ Див.: Гурницький К.І. А.Ю.Кримський як історик. - К., 1971. - С.16.
- ⁹ ЦДАВО України. - Ф. 166. - Оп. 2. - Спр. 1947. - Арк. 5.
- ¹⁰ Там само. - Спр. 1503. - Арк. 22-24.
- ¹¹ Там само. - Оп. 3. - Спр. 145. - Арк. 22.
- ¹² Там само. - Ф. Р-4сч. - Оп. 1с. - Спр. 68. - Арк. 67.
- ¹³ Табачник Д. Україна на шляху у світ. - К., 1996. - С. 206.
- ¹⁴ ЦДАВО України. - Ф. 2 с/2. - Оп. 5. - Спр. 1196. - Арк. 1-3.
- ¹⁵ Там само. - Ф. Р-337. - Оп.1. - Спр. 5096. - Арк. 44.